

Лахно В. Заходи з мобілізації мешканців Полтавської області на роботу до Третього Рейху під час другої світової війни // Світові війни ХХ століття та історична пам'ять: збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції, Житомир 11-12 листопада 2011 р. — Дніпропетровськ: Інститут «Ткума», 2013. — 348 с. — С.167-180. (0,8 др.арк.).

Віта Лахно

аспірантка кафедри історії України

Полтавського національного педагогічного

університету імені В.Г.Короленка

Заходи з мобілізації мешканців Полтавської області на роботу до Третього Рейху під час другої світової війни

З розв'язанням другої світової війни та різким збільшенням чисельності вермахту в Німеччині та її союзників різко скоротилася кількість робочих рук. Залучення трудових ресурсів із західноєвропейських країн не вирішило цієї проблеми, тому з'явилися плани використання робітників з окупованих територій Радянського Союзу. Наприкінці 1941 — на початку 1942 р. розпочалася агітаційна кампанія з метою залучення українських добровольців до виїзду в Рейх. Їх закликали взяти участь у «будівництві нової Європи». Тим, хто з власної волі зголоситься на роботу в Німеччині, пропонувалися різноманітні блага: високі заробітки, смачна їжа, опанування спеціальностями, задоволення своїх культурних потреб (прогулянки, екскурсії по Німеччині, отримання газет), можливість отримання відсотків зі своїх заощаджень тощо.

При цьому нова влада намагалася використовувати всі наявні засоби впливу:

- 1) організація виставок, матеріали яких вихваляли гітлерівський «рай»;
- 2) поширення плакатів і листівок, у яких розповідалося про щасливе життя «східних робітників» [1, арк. 1]. При цьому у «Пропагандистських вказівках для керівників районів та сільських старост» указувалися розміри та умови розміщення плакатів. Так, розмір плакатних дощок мав бути не меншим за 170x225 см. Окрім як на дощок, плакати необхідно було розклеювати на парканах, великих вікнах та помітних місцях [2, арк. 190];
- 3) показ у кінотеатрах фільму «Дорога до Німеччини», у якому йшлося про переваги роботи в цій країні;
- 4) читання лекцій населенню міст і сіл про переваги роботи в Німеччині [3, арк. 27];
- 5) організація поїздок українських селян і мешканців міст до Німеччини з метою ознайомлення з умовами життя і праці українських робітників [4, с. 27];
- 6) агітація представниками православної церкви, коли у церковних проповідях звучали заклики їхати до Рейху. На Полтавщині такою агітацією займалися єпископи Сильвестр і Веніамін [4, с. 28];
- 7) створення нестерпних умов роботи (низька заробітна плата, важкі умови праці тощо) на окупованій території з метою показу привабливості роботи в Німеччині [4, с. 28];

8) розміщення публікацій-закликів у місцевій періодичній пресі. На Полтавщині виходило кілька газет: «Голос Полтавщини» (Полтава), «Дніпрова хвиля» (Кременчук), «Вечірній листок» (Кременчук), «Рідна нива» (Яготин), «Вісті Лохвиччини» (Лохвиця), «Гадяцька газета» (Гадяч), «Лубенський вісник» (Лубни), «Миргородські вісті» (Миргород), «Золотоніські вісті» (Золотоноша), «Хорольські вісті» (Хорол) [5, с. 43]. У них постійно друкувалися пропагандистські матеріали у вигляді реклам, гасел, закликів, листів, звернень тощо. Найчастіше зустрічаємо наступні гасла та заклики: «Їдьте до прекрасної Німеччини! ... Забезпечуй і ти майбутнє України працею в Німеччині» [6, с. 1], «На працю до Німеччини! Тебе... нова Європа кличе на працю... Ваша праця потрібна для високої мети — нової Європи, в родину якої входимо і ми, українці!» [7, с. 1], «...Німеччина Вас кличе! Всі сили Європи мусять запрягтися до одного воза...» [8, с. 2].

Окреме місце в пропаганді та агітації місцевою окупаційною пресою виїзду українців на роботу до Німеччини посідають різні «розповіді», «оповідання», «інтерв'ю», «гостини» тощо. Вони, як правило, анонімні, без указання авторства, тобто, робимо висновок, вигадані. Переважна більшість цих матеріалів змальовує прекрасні умови життя, роботи та важливість окремих професій, які користувалися попитом у Німеччині.

Окрім вище перелічених «принад» німецька пропаганда спекулювала і релігійними почуттями українців. Для віруючих окремо описувалися можливості відвідування культових закладів у Німеччині. При цьому зазначалося, що «... всупереч безбожному большевізмові, який трактував робітника лише як робочу худобу і вбивав у ньому всякий прояв духовного життя, німецька влада старається про те, щоб люди [українці. — В.Л.] ... жили як справжні європейці. За українцями ... забезпечено задоволення всіх їхніх потреб — і матеріальних, і духовних» [9, с. 4].

Окремий блок агітаційно-пропагандистських матеріалів про роботу остарбайтерів у країнах Третього Рейху становлять епістолярні тексти у вигляді так званих «листів з Німеччини». У них як через трафарет говорилося про виключно позитивні умови роботи та відпочинку, харчування та проживання. Типовими є змалювання краси німецького краю, упорядкованості сільського та міського життя, гарних умов транспортування та подальшого розміщення, шанобливого ставлення з боку німців, достатньої кількості вільного часу з різноманітним вибором його проведення (купання, співи, танці, читання, писання, спорт, прогулянки, екскурсії, відвідування знайомих і тому подібне).

Загалом місцева преса не виконала поставленої мети, оскільки газети мали невеликий тираж і не доставлялися у віддалені райони. Так, за підрахунками М. Михайлюк, у Рейхскомісаріаті «Україна» один примірник у середньому припадав на 22 особи [10, с. 13]. До того ж більшість агітаційно-пропагандистських матеріалів не відповідала реальності, а, отже, сприймалася читачами з недовірою.

Зазначимо, що окупаційна влада намагалася заохотити населення Полтавщини до виїзду й кращим соціальним забезпеченням їхніх сімей. Так, родинам осіб, які виїхали на роботу до Німеччини, надавалася різного роду допомога:

- продукти харчування [11, арк. 20];

- інші необхідні речі домашнього вжитку [12, арк. 1];

- одноразова виплата за взятий виїхавшими з собою одяг у розмірі до 250 крб. залежно від його цілості та якості за умови, що останній був оцінений при від'їзді і родичам про це була видана довідка й встановлено, що робітник дійсно перебуває в Німеччині [13, арк. 74-75]. Наприклад, чоловікам за штани, куртку, шапку та шкарпетки пропонувалося виплачувати 70 крб., сорочку та підштаники — 30 крб., туфлі — 30 крб., пальто — 40 крб., чоботи — 40 крб.; жінкам за юпку, блузку та черевики виплачували 70 крб. тощо;

- щомісячна матеріальна допомога спочатку у розмірі 130 крб., а з 1 серпня 1943 р. — 180 крб. і за умови, що особа, яка виїхала, до того утримувала сім'ю. Отримати таку допомогу могли тільки хворі, старі, непрацездатні батьки, дружина чи діти [13, арк. 76]. Якщо мешканці вчасно не отримували грошову допомогу, то вони позбавлялися права отримати її пізніше за встановлений термін. При цьому у подальших роз'ясненнях окупаційної влади зазначалося, що від такої допомоги зазначені категорії осіб звільнялися за умов, якщо: один із батьків має іншого працездатного у сім'ї, садибу та продуктивну худобу; хтось із непрацездатних батьків за віком працює та отримує заробітну плату і пайок; непрацездатні отримують допомогу за важке матеріальне становище, підтверджене документально; дружина вибувшого залишила дітей і непрацездатних батьків.

Цими роз'ясненнями нова влада нівелювала встановлені у перші роки окупації норми матеріальної допомоги майже у всіх сімей. Прикладом цього можуть бути відомості по Новосанжарському району про кількість вивезених до Німеччини і кількість сімей, яким виплачувалася матеріальна допомога станом на 1 серпня 1943 р. Згідно них із с. Богоданівка виїхало 79 осіб, тоді як грошову допомогу отримувало лише 4 родини (5,1%); із с. Горобці вивезено 94 особи, допомога надавалася лише 1 родині (1,1%); у с. Малий Кобелячок 4 (3,2%) сім'ї отримали допомогу, тоді як виїхало 124 особи; із 104 виїхавших із с. Попово 7 (6,7%) родин могли розраховувати на обіцяні кошти, а з 59 виїхавших із с. Супротивна Балка — 6 (10,2%) сімей. Всього по району лише 39% родин отримували матеріальну допомогу [14, арк. 34].

Особам, які вибули на роботу до Третього Рейху і не залишили рідних на Батьківщині, спеціальними розпорядженнями окупаційної влади гарантувалося збереження їх рухомого та нерухомого майна [11, арк. 21].

Спочатку до Німеччини агітували різного роду спеціалістів. Причому у Полтавській області перевага надавалася евакуйованим з Донбасу та Харкова. Пізніше, у першу чергу, розпочали вербувати також одинаків (чоловіків і жінок), приїжджих з інших місць, військовополонених і політично підозрілих.

Інколи така агітація мала успіх, що частково зумовлювалося масовим безробіттям і голодом, які панували на окупованих територіях. У своїх листах, адресованих рідним на Батьківщину, полтавські оstarбайтери пояснювали: «ми молоді вірили в пропаганду ... бо слова були сказані представниками

великого, культурного німецького народу ...», «я з Наталкою вірили в це, бо починався голод і не було для нас виходу» [15, с. 944, 947], «... ми вірили. Існували ж бо на бараболі та капустаному листі. Мої батьки у 33-му попухли з голоду» [16, с. 6].

Дослідники С. Гальчак, О. Сидоренко та В. Котляр серед іншого виокремлюють ще дві причини добровільного виїзду робітників до Рейху: пошук кращого життя в чужій стороні та мрія виїхати на «недосяжний раніше Захід» [17, с. 66; 4, с. 30]. Однак німецький дослідник Н. Мюллер заперечує будь-яку «допитливість» з боку добровольців і вказує лише на одну причину добровільного зголошення на виїзд до Третього Рейху — «прагнення уникнути голоду і тяжких умов праці» [18, с. 221]. Історик також наголошує на значній ролі у процесі агітації відділу пропаганди «У» («Україна»). Останній тільки у липні 1942 р. розповсюдив біля 350 тис. агітаційних плакатів і листівок [18, с. 221-222]. Т. Лапан також серед причин добровільного виїзду називає «дієвість німецької пропаганди», надію отримати спеціальність і прагнення вивчити мови [19, с. 147].

Якщо говорити про відсоток добровольців з різних регіонів України, то підрахунки дослідників різняться. Так, М. Айкель наводить цифру в 10% добровольців, які були зазначені в списках ешелонів до Німеччини навесні 1942 р. [20, с. 142-143]. Т. Лапан визначає кількість добровольців з Рейхскомісаріату «Україна» у 4-16% залежно від місцевості, а з дистрикту Галичина — 50% [21, с. 9]. За твердженням українського історика М. Ковалю, в окремих регіонах частка оstarбайтерів, які поїхали добровільно, сягала 90% [22, с. 75].

По Полтавській області зустрічаються цифри, що позначають кількість добровольців з окремих населених пунктів і районів. Так, з Іркліївського району добровільно до Німеччини виїхало 192 особи [23, арк. 110], з Карлівського — 112 осіб [24, арк. 4 зв.-7], із п'яти сіл Новосанжарського району (Дмитренки, Марусичі, Шевці, Більки, Ревазівка) — 97 чоловік [25, с. 48]. Непоодинокими були випадки, коли серед добровольців були за національністю німці та військовополонені.

У цілому загальну кількість добровольців з Полтавської області порахувати не видається можливим через неповну базу збережених матеріалів. Але вважаємо, що відсоток добровольців тут був незначним. Наприклад, у Іркліївському районі він сягав 4,3% [23, арк. 110], у Карлівському — 4,1% [23, арк. 12; 24, арк. 4 зв.-7]. Це можна, очевидно, пояснити аграрним характером регіону та політикою окупаційної влади. Адже незважаючи на те, що з листопада 1941 р. у м. Полтава діяла карткова система на продукти харчування, за якою видавалося 300-500 г хліба для дорослих та 200 г для дітей і непрацюючих, у місті працівники могли харчуватися у закритих їдальнях на промислових підприємствах і в установах міста. До того ж окремі мешканці області отримували хоча й незначну і нерегулярну, але матеріальну допомогу. А всім бажаючим міщанам окупаційна влада надавала земельні ділянки (городи) у приміській зоні. Тому в умовах окупації, за твердженням історика В. Ревеґука, полтавчани «жили бідно, голодно, але голоду й епідемії тут не було» [25, с. 57].

У фонді Р-2599 ДАПО містяться довідки, видані мешканцям області, які добровільно виїхали на роботу до Німеччини. Причому записи у довідках різняться. У одних вказано про добровільність виїзду, в інших просто записано: «завербована на роботу в Німеччину» чи просто «поїхала на роботу в Німеччину». Вочевидь це залежало від старости, який формулював запис і питання добровільності тоді викликає сумнів. Тому погоджуємося з думкою К. Курилишина про «недобровільність» виїзду

українців до Німеччини. Автор зауважує, що хоча «на початок окупації українці добровільно реєструвалися для виїзду на роботу до Німеччини, сам процес не можна назвати добровільним, бо він спирався на законодавчо затверджений обов'язок праці, ухилення від якого передбачало покарання за вимогами воєнного часу» [26, с. 226]. Окрім цього дослідник указує й на «безальтернативність ситуації, створеної законами про обов'язковість реєстрації на біржі праці, заборону самовільно змінювати місце праці та місце проживання, а також через страх бути покараним, при цьому не так особисто, як через загрозу родині» [26, с. 228].

Усі вищезначені агітаційні заходи втратили свою ефективність після перших же звісток вивезених остарбайтерів про те, якими насправді були умови перебування в Німеччині. Так, 95% затриманих у червні 1943 р. нацистською цензурою листів «остарбайтерів», містили негативні відгуки і лише 0,5% — позитивні. Ті, кому вдалося повернутися з Німеччини, розповідали про погане харчування, умови проживання та праці. Німецький дослідник Р.-Д. Мюллер наголошує на тому, що на населення також впливали «видовища» на залізничних станціях, куди часто доставляли населення, закуте в кайдани [27, с. 613]. Все це викликало швидку зміну настроїв людей на окупованих територіях.

Переконавшись у малій ефективності пропагандистських заходів нацистський уряд уже з весни 1942 року узяв курс на примусове вивезення українського населення. 31 березня 1942 р. Ф. Заукель наказав підлеглим проводити вербування «усіма доступними заходами, включаючи суворе застосування принципу примусової праці». А 20 квітня 1942 р. у відповідні установи була розіслана секретна «Програма головного уповноваженого з використання робочої сили», у якій Ф. Заукель наголошував на «великих резервах» робочої сили на окупованих територіях Сходу. Останню необхідно було примусово депортувати на роботи до Німеччини.

Законною підставою для початку мобілізації став закон про уведення трудової повинності, прийнятий ще у серпні 1941 р. З весни 1942 р. розпочинається тотальна мобілізація до Третього Рейху без вказання терміну перебування за кордоном. Лише 16 листопада 1942 р. видано третє розпорядження Рейхсміністра звільнених східних областей щодо уведення трудової повинності у зайнятих східних областях, у якому тривалість трудової повинності в Німеччині обмежувалася двома роками. Згідно розпорядження Ф. Заукеля від 1 серпня 1943 р. термін трудової повинності рахувався починаючи з першого дня роботи на території Німеччини, але не раніше від 1 серпня 1942 р. За необхідності строк подовжувався ще на 1 рік.

Разом з тим, від мобілізації звільнялися певні категорії осіб: вагітні; відбраковані медичною комісією (хворі, інваліди тощо); жінки з малолітніми дітьми (проте О. Бичехвост зазначає, що під час примусової мобілізації наявність у працездатних жінок грудних дітей, як правило, не було перешкодою для їх відправки до Німеччини [28, с. 235]); заарештовані або ті, які перебували під слідством; особи, котрі працювали в місцевій окупаційній адміністрації; спеціалісти різного фаху, необхідні для роботи в управі (слюсарі, теслярі, ковалі, перекладачі, трактористи, комбайнери та інші); одружені; особи, які були єдиним годувальником у сім'ї.

Способів і методів депортації населення Полтавщини було чимало. Одним з головних елементів цього механізму були облави. Війська та поліція оточували вулиці, квартали, будинки, базари тощо і затримували всіх придатних для вивезення. Наприклад, оточивши місто Кременчук суцільним кільцем

автоматників, нацистські патрулі ретельно обшукали кожен будинок. За одну ніч було схоплено та примусово відправлено до Німеччини 450 осіб віком від 14 до 30 рр. У Шишацькому районі німці під час занять увірвалися до школи, схопили вчителя і відправили до Німеччини. А 24 жовтня 1942 р. вийшло розпорядження Рейхскомісара України Е. Коха про закриття в Україні усіх шкіл і інститутів, в яких навчалися учні старші 15 рр. Останніх разом з викладачами пропонувалося «закритим способом відправити на роботи до Німеччини».

Інколи окупанти вдавалися й до обману. Яскравим прикладом цього є випадок, що трапився у м. Полтава. Робітникам залізничного депо оголосили, що видадуть довгоочікуваний продовольчий пайок. Коли люди вишикувалися у чергу, поліцаї оточили їх і загнали у заздалегідь підготовлені вагони [23, арк. 5].

Найчастіше владні органи надсилали мобілізаційні сповіщення тим, кому на їхню думку належало з'явитися на збірний пункт, у якому вказувалося на обов'язок прийти на медогляд, маючи при собі необхідні речі та харчі на 4 доби.

З метою виявлення і обліку працездатних осіб наказами та розпорядженнями окупаційної влади проводилися переписи населення, перевірка паспортів, примусова реєстрація на біржі праці, обмеження переходу з роботи на роботу.

Після розпочатого в ході корінного перелому визволення території України вимоги щодо постачання робочої сили до Німеччини збільшилися. Розпочинається кампанія вигнання усього працездатного населення. Зокрема, наказом гебітскомісара від 23 лютого 1943 р. було зобов'язано районних шефів, сільських старост, керівників підприємств і установ, українську поліцію забезпечити явку усіх чоловіків віком від 15 до 65 рр. і жінок віком від 15 до 45 рр. (за винятком тих, які мали дітей-немовлят) Кременчуцького гебіту на збірний пункт вербувального штабу, звідки їх мали відправити до Третього Рейху.

Для того, щоб завербовані навіть не думали втікати та переховуватися, їх залякували, попереджаючи про неминучість покарань. Найчастіше це були погрози про розстріл когось із членів родини. Окрім цього часто траплялися випадки, коли у сімей втікачів відбирали присадибні ділянки або худобу. Часто до тих, хто ухилявся від від'їзду до Німеччини застосовувалися штрафні санкції, арешти та ув'язнення від півроку до двох років.

Із собою до Німеччини дозволялося брати харчі на дорогу, одяг, постільну білизну, посуд, музичні інструменти та радянські гроші. Причому, якщо у від'їжджаючих не було теплого одягу чи взуття, дозволялося взяти його у громадян, які залишилися вдома.

Кожна особа, яка від'їжджала на роботу в Німеччину, повинна була мати при собі від старостату довідку-посвідчення про приналежність до більшовицької партії та політичну благонадійність. Наприкінці 1942 р. ця норма була відмінена окупаційною владою.

З метою оптимізації відправки робітників до Рейху начальники бірж праці наказували шефам району повідомляти усім завербованим про те, щоб вони при викликові мали документи. Якщо документ був відсутній, пропонувалося видавати їм довідку, де вказувалися прізвище, ім'я, по батькові, дата народження та місце проживання. Ці документи робітники повинні були також показувати в Рейху на місці роботи.

Зібрана у різний спосіб робоча сила заганялася до спеціально створених пересильних таборів. Причому доставка до них здійснювалася підводами, вантажівками та пішки. У таборах завербованим видавалися посвідчення про відправку, при загубленні якого призначався штраф.

У м. Полтава пересильним табором було приміщення середньої школи № 7 на вул. Фабрикантській, 2. Школа була закрита. На вікнах — ґрати, подвір'я обнесене колючим дротом у кілька рядів. У цьому невеликому приміщенні без меблів і на брудному подвір'ї під відкритим небом 1500-2000 чоловік без їжі чекали на медичний огляд і відправку до Німеччини.

Відібрані для примусової праці особи як правило тричі проходили медичну комісію: у своєму населеному пункті чи обласному центрі, на кордоні СРСР і в самій Німеччині. Зрозуміло, що така підвищена увага з боку німецької влади до завербованих пояснювалася боязною завезти якісь інфекції на територію Німеччини та відібрати для роботи здорових і працездатних громадян.

На медичну комісію старостам необхідно було посилати більше від визначеної кількості осіб з метою вільного відбору придатних до від'їзду. Якщо особи відмовлялися з'являтися на медичну комісію, їх відправляли без медичного огляду. Якщо ж медична комісія визнала громадян «годними для відправки на роботу в Німеччину», а вони не виїхали, староста мав подати до районної управи список цих осіб і вказати причину невиїзду. Інколи усім визначеним на медичну комісію за рахунок громадського господарства видавалися продукти харчування (хліб, сало, м'ясо). А під час тотальної мобілізації в результаті «полювання на людей» на вулицях, у громадських місцях тощо не рідко медичний огляд «схоплені» українці не проходили. Їх відразу «завантажували» до вагонів і відправляли до Третього Рейху. Тому до Німеччини потрапляли непрацездатні та хворі робітники. О. Бичехвост зазначає, що кількість останніх восени 1942 р. сягала 5-10% усіх насильно вигнаних [28, с. 241].

Робочу силу відправляли до Німеччини у вагонах для худоби. Вагон заповнювали людьми повністю так, що вистачало (і то не завжди) місця лише для сидіння. Інколи на підлогу кидали соломку. Вагони в дорозі могли не відкривати по кілька днів. Не завжди «пасажирів» забезпечували їжею. Під час перевезення люди часто не мали можливості справляти природні потреби. Інколи це відбувалося на відкритому просторі спільно з чоловіками і жінками, а іноді туалетом слугував куточок чи прорубана у вагоні дірка.

Для того, щоб зменшити втечі та бунти при транспортуванні німецька окупаційна влада звернулася до населення з роз'ясненням правил поведіння у транспорті. Зокрема, наголошувалося, що при «свідомому» і «чесному» виконанні свого обов'язку (праця у «Великонімеччині») кожен може розраховувати на «справедливе» відношення до себе, в іншому випадку — буде покараний. Тому під час транспортування пропонувалося виконувати усі накази провідників, яким наказано будь-якою ціною «зберегти спокій і порядок під час транспорту». У відозві повідомлялося про те, що вікна і двері у вагонах мають бути постійно замкненими. Якщо хтось відкриє останні, то буде покарано кожного другого, хто буде знаходитись у цьому вагоні.

Перші потяги з українськими робітниками виїхали з міст Києва (22 січня [29, с. 44-45]), Харкова (24 січня [29, с. 44-45]) та Донецька (15 лютого [30]). 13 травня з м. Полтава [25, с. 48], а 16 травня 1942 р. з м. Лубни [31, арк. 13] виїхали перші транспорти з робітниками Полтавської області, завербованими на роботу до Німеччини. Їх виїжджали в присутності німецького командування і

посадовців з української допоміжної адміністрації [4, с. 30]. Як бачимо, масова відправка населення Полтавщини розпочалася наприкінці весни, тоді як з інших регіонів України — з січня-березня 1942 р. Саме на початку травня 1942 р. газета «Голос Полтавщини» вперше повідомила, що для полтавців також (!) з'явилася «можливість одержати працю в Німеччині» [32, с. 4]. З цією метою до м. Полтава прибула вербувальна комісія, яка розпочала свою діяльність при біржі праці. Таку «запізненість» вербувальної кампанії вочевидь, можна пояснити, по-перше, досить малою кількістю вузьких спеціалістів-неаграріїв в області, яких у першу чергу вербували на роботу в німецькій промисловості. Це пов'язано з тим, що на території Полтавщини були тільки два промислових міста — Полтава та Кременчук. По-друге, тим, що лише з весни 1942 р. Полтавська область увійшла до складу Рейхскомісаріату «Україна» і тут пізніше розпочалася робота зі створення цивільних окупаційних органів влади.

Отже, заходи з мобілізації мешканців Полтавської області на роботу до Третього Рейху, мали як спільні, так і відмінні особливості, порівняно з іншими регіонами України. Так, зокрема, особливим у межах Полтавщини було те, що:

1) мобілізація мешканців області розпочалася з квітня 1942 р., що зумовлено потребами німецької економіки (спочатку до Третього Рейху набиралися спеціалісти для роботи у промисловості, яких у регіоні було недостатньо через його аграрне спрямування) та адміністративними змінами (Полтавщина включена до складу Рейхскомісаріату «Україна»). Саме з цього часу старости сіл отримують накази про початок вербувальної кампанії, а з травня цього ж року з'являються агітаційні заклики у місцевій періодичній пресі. У результаті 13 та 16 травня до Німеччини виїхали перші потяги з м. Полтава та м. Лубни з полтавськими робітниками.

2) при перших наборах на Полтавщині перевага надавалася евакуйованим з Донбасу та Харкова. Це можна пояснити аграрним характером регіону, а, отже, незначною кількістю спеціалістів, необхідних для роботи в Німеччині;

3) незначним був відсоток добровольців по області (біля 4%), на що також вплинули політика окупаційної влади та аграрна спеціалізація території, населення якої не відчувало такого голоду й безробіття, які панували у великих промислових містах Рейхскомісаріату «Україна».

### *Список використаної літератури*

1. ДАПО. — Ф. Р-8676: Колекція періодичних видань (наказів, розпоряджень, листівок, плакатів, брошур і т. ін.) періоду німецько-фашистської окупації України, м. Полтава Полтавської обл. — Оп. 2. — Спр. 271: Я живу в німецькій родині і почуваю себе добре. — Не датовано. — 1 екз.
2. ДАПО. — Ф. Р-2631: Тимківська сільська управа, с. Тимки Оржицького району. — Оп. 1. — Спр. 7: Розпорядження, постанови і накази Оржицької районної управи та сільськогосподарчої комендатури. — 4 травня — 9 грудня 1942 р. — 358 арк.
3. ДАПО. — Ф. Р-2445: Березаточська сільська управа, с. Березаточа Лубенського району Полтавської області. — Оп. 1. — Спр. 18: Розпорядження Лубенської районної управи про вербовку та мобілізацію робітників на роботу в Німеччину та на терені Березаточської сільської



- управи, списки військовополонених та бувших червоноармійців Березаточської сільської управи. — 5 січня — 31 серпня 1943 р. — 73 арк.
4. Сидоренко О. Книга життя українських «остарбайтерів» / О. Сидоренко, В. Котляр. — Полтава: АСМІ, 2005. — 154 с.
  5. Лахно В. Місцева окупаційна преса Полтавщини про виїзд і перебування української робочої сили в країнах Третього Райху / В. Лахно // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. — 2010. — Вип. 20. — С. 43-46.
  6. Дніпрова хвиля (м. Кременчук). — 1942. — 31 травня.
  7. Гадяцька газета (м. Гадяч). — 1943. — 22 липня.
  8. Дніпрова хвиля (м. Кременчук). — 1942. — 7 листопада.
  9. Дніпрова хвиля (м. Кременчук). — 1943. — 27 березня.
  10. Михайлюк М. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941-1944 рр.) / М. Михайлюк: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». — К., 2006. — 20 с.
  11. ЦДАВО. — Ф.Р-3206: Рейхскоммисариат Украина. — Оп. 2. — Д. 134: Распоряжения Хорольской районной управы о доставке стройматериаллов, о сдаче продуктов, о мобилизации рабочей силы и т. п. Том 3. — 1-20 июля 1943 г. — 80 л.
  12. ДАПО. — Ф. Р-2363: Городищенська сільська управа, с. Городище Чорнухинського району Полтавської області. — Оп. 1. — Спр. 5: Списки населення кустарів, пожежної охорони, відомості про видачу дров сім'ям завербованих до Німеччини, наявності сільськогосподарського реманенту по Городищенській сільській управі. — 1943 р. — 29 арк.
  13. ДАПО. — Ф. Р-2533: Кіріяківська сільська управа, с. Кіріяківка Градизького району Полтавської області. — Оп. 1. — Спр. 12: Розпорядження Градизької районної управи про накладання штрафу на осіб, що ухилилися від поїздки на роботу в Німеччину, про реєстрацію велосипедів, порядок тримання собак; по сільськогосподарським питанням; списки осіб, що ухилились від поїздки на роботу в Німеччину. — 4 січня — 4 серпня 1943 р. — 160 арк.
  14. ДАПО. — Ф. Р-2342: Новосанжарівська районна управа, с. Нові Санжари Новосанжарівського району Полтавської області. — Оп. 1. — Спр. 22: Відомості про кількість осіб, відправлених до Німеччини по сільуправам Новосанжарівського району. — 30 липня — 2 вересня 1943 р. — 35 арк.
  15. В боротьбі за українську державу: есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / М.Г. Марунчак (ред.); Світова ліга українських політичних в'язнів. — Канада, Вінніпег: [Б. в.], 1990. — 1294 с.: фото.
  16. Вечірній Київ (м. Київ). — 1998. — 6 серпня.
  17. Гальчак С.Д. «Східні робітники» з Поділля у Третьому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С.Д. Гальчак. — Вінниця: «Книга-Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2003. — 304 с.; іл.

18. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941-1944) / Пер. с нем. А. Артемова, А. Долгорукова, И. Карабутенко, Ю. Чупрова, Г. Шевченко / Под ред. А. Юденкова. — М.: Воениздат, 1974. — 387 с.
19. Лапан Т. Порівняльний аналіз становища українців дистрикту Галичина і Рейхскомісаріату Україна на роботах у Німеччині під час другої світової війни // Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України / За заг. ред. А.О. Черемиса. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2004/2005. — Вип. 6/7. — С. 146-152.
20. Айкель М. «Через брак людей...». Німецька політика набору робочої сили та примусові депортації робітників із окупованих областей у 1941-1944 рр. / М. Айкель // Український історичний журнал. — 2005. — №6. — С. 139-160.
21. Лапан Т.Д. Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939-1945 рр.): Автореф. дис... к.і.н. [Львівський національний університет імені І. Франка. Спеціальність: 07.001 — історія України] / Тетяна Дмитрівна Лапан. — Львів, 2005. — 20 с.
22. Коваль М. «Остарбайтери» України — раби Гітлера, ізгої Сталіна / М. Коваль // Політика і час. — 1998. — №9. — С. 74-82.
23. ДАПО. — Ф. Р-4085: Виконком Полтавської обласної ради депутатів трудящих, м. Полтава. — Оп. 3. — Спр. 227 б: Повідомлення Обласної комісії Надзвичайній комісії про встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх прибічників по нанесених ними збитках громадянам, колгоспам та державним підприємствам та установам обласного підпорядкування. — 30 травня 1944 р. — 3 травня 1946 р. — 114 арк.
24. ДАПО. — Ф. Р-2549: Карлівська районна управа. — Оп. 1. — Спр. 21: Зведені відомості про кількість виїхавших на роботи до Німеччини по сільуправах Карлівського району Полтавської області за 1942-943 рр. — 25 травня — 1 вересня 1943 р. — 51 арк.
25. Ревегук В.Я. Полтавщина в роки радянсько-німецької війни (1941-1945) / Віктор Якович Ревегук. — Полтава: Дивосвіт, 2010. — 292 с.
26. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939-1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси: [монографія] / К. Курилишин; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, Львівське відділення інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. — Львів: [Б. в.], 2010. — 328 с.
27. Мюллер Р.Д. Насильственное рекрутирование «восточных рабочих». 1941-1944 гг. / Рольф-Дитер Мюллер // Вторая мировая война. Дискуссии. Основные тенденции. Результаты исследований: Пер. с нем. Предисл. В. Рана. — М.: Прогресс-Академия, Весь мир, 1996. — С. 609-618.
28. Бичехвост А.Ф. История репатриации советских граждан: трудности возвращения (1944-1953 гг.) / А.Ф. Бичехвост. — Саратов: Саратовская Государственная академия права, 2008. — 534 с.; 21 см. (Серия «Творческое наследие ученых СГАП»).

29. Пастушенко Т.В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953) / Т.В. Пастушенко; Інститут історії України НАН України. — К.: [Б. в.], 2009. — 282 с. — Бібліогр.: с. 239-265.
30. Мармілова О. Механізм транспортування донецьких оstarбайтерів до нацистської Німеччини (194101943) / О. Мармілова // Електронний ресурс: [http://www.nbu.gov.ua/portal/soc\\_gum/lipd/2009\\_1/08Marmilova.htm](http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/lipd/2009_1/08Marmilova.htm)
31. ДАПО. — Ф. Р-2739: Круто-Березька сільська управа Лубенського району. — Оп. 1. — Спр. 1: Відозви, прикази та розпорядження обласного інспектора сільського господарства, і Райхскомісара України. — 1941 р. — 1942 р. — 15 арк.
32. Голос Полтавщини (м. Полтава). — 1942 р. — 1 травня.

У статті розкриваються заходи з мобілізації мешканців Полтавської області на роботу до Третього Рейху під час другої світової війни, аналізується агітаційно-пропагандистська діяльність органів влади, визначається відсоток добровольців по області, досліджуються заходи з примусового вивезення мешканців Полтавщини до Німеччини.

В статті розкриваються заходи по мобілізації жителів Полтавської області на роботу в Третій Рейх во время второй мировой войны, анализируется агитационно-пропагандистская деятельность органов власти, определяется процент добровольцев по области, исследуются меры по принудительному вывозу жителей Полтавщины в Германию.

The article covers measures to mobilize the inhabitants of Poltava region to work in the Third Reich during World War II, examines the propaganda activities of the authorities determined the percentage of volunteers in the region, measures to investigate the forced removal of the inhabitants of Poltava region to Germany.